

csolódik, amely az európai tündérmese-hagyomány írásbeli történetét, sőt, eredetét kívánja dokumentálni (ennek kifejtése: *Fairy Tales: A New History*, 2009). Ezt az európai meseszövegek használatának és értelmezésének kultúrtörténeti kontextusát feltáró megközelítést képviseli a többi szerző is. Nancy L. Canepa nemcsak angolra fordította Basile 17. századi nápolyi mesegyűjteményét, hanem monográfiát is szentelt neki, amelyben a tündérmese irodalmi műfajként való létrehozását elemezte (*From Court to Forest: Giambattista Basile's Lo cunto de li cunti and the Birth of the Literary Fairy Tale*, 1999), Suzanne Magnanini Straparola angol fordítója, emellett a szörnyek, a csodák és a természettudományos diskurzus kapcsolódásait vizsgálta a kora újkori olasz mesegyűjteményekben (*Fairy-Tale Science: Monstrous Generation in the Fairy Tales of Straparola and Basile*, 2008). A francia mesehagyomány kutatói közül Sophie Raynard a 17–18. századi meseírók munkásságát kontextualizálta (*La seconde préciosité. Floraison des conteuses de 1690 à 1756*, 2001), Christine A. Jones Perrault meséinek angol fordítója és az *ancien régime* tárgykultúrájának vizsgálatával foglalkozik, míg Elizabeth Harries alapvető munkájában az európai meseírók kanonizálásának és marginalizációjának történetét mutatta be (*Twice Upon a Time: Women Writers and the History of the Fairy Tale*, 2001).

A kötet összességében tehát a népmese koncepciójának megalkotása és a népköltési gyűjtések megkezdése előtti időszak írásbeli mesehagyományát és a tündérmese, mint irodalmi műfaj létrejöttét kíséri nyomon a műfaj értelmező egykorú források bemutatásával. E bámulatosan gazdag és árnyalt 16–17. századi anyagot olvasva az is eszünkbe juthat: ha rendelkezésünkre állna hasonló, a tündérmesére vonatkozó 18–19. századi magyar véleményeket bemutató forráskiadvány, a hazai meseismeret alakulásáról is új képet kaphatnánk.

Hersche, Peter: Agrarische Religiosität. Landbevölkerung und traditioneller Katholizismus in der voralpinen Schweiz 1945-1960. Hier und Jetzt Verlag für Kultur und Geschichte, Baden, 2013. 399 p.

Bednárík János

Jelen kötet egy kora-újkorral foglalkozó történész szokatlan munkája. A berni professor emeritus a közelmúltban jelentette meg a barokkról szóló kétkötetes monográfiáját (*Musse und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. Herder, Freiburg-Basel-Wien, 2006.), amelyben szembefordul a történetírásban uralkodó modernizációs paradigmákkal (főként a konfesszionizációval), és kísérletet tesz a weberi protestáns etika katolikus (barokk) ellenpontjának kidolgozására („positive Rückständigkeit”). Ennek fényében a most ismertett munkát, amely két apró svájci (fél)kanton, Appenzell-Innerrhoden (AI) és Obwalden (OW) félmúltbeli népi vallásosságával foglalkozik, egyfajta empirikus verifikációs kísérletnek tekinthetjük. A két terület istállózó szarvasmarhatartásra, tejgazdaságra épülő tradicionális agrártársadalmait szinte zárványszerű intakttság, sok tekintetben a középkor óta kontinuos önkormányzati keretek és a katolikus egyháznak a világi vezetéssel való szoros összefonódása jellemezték (1. fejezet). Olyan „vegytiszta” terepről van tehát szó, amely a szerzőnek lehetőséget ad egy sajátosan katolikus-agrárius, „legkésőbbi barokk” („spätestbarock”) életmód és mentalitás illusztrálására. A munka a hagyományos gazdálkodás illetve a barokkban gyökerező vallásosság együttállásának utolsó időszakát (1945-60), és – a modernizáció, illetve a II. vatikáni zsinat okozta – egyidejű hanyatlását kívánja bemutatni. Az előszóra, módszertani bevezetésre és tíz nagyfejezetre tagolt könyv a vallási néprajz magyarországi művelői számára gazdag összehasonlító anyagot tartalmaz, egyben remek mintát szolgáltat a népi vallásosság és az attól elválaszthatatlan egyházi keretek komplex bemutatására.

A könyv törzsanyagát az a nagyjából 20–20 félig strukturált interjú adja, amelyeket a szerző mindkét kantonban idős adatközlőkkel készített. A bevezetést olvasva érezhető az általában írásos forrásokra utalt történész oral history iránti lelkesedése. Ez az újdonságélmény helyenként túllendíti a szerzőt bizonyos forráskritikai aggályokon (pl. az egyes adatközlők általános, az egész közösséget érintő kijelentéseinek érvényességét illetően), aki azonban más pontokon különös érzékenységgel alkalmazza a módszert. Többször utal azokra a helyzetekre, amelyekben az információkhoz való hozzájutás elválaszthatatlan magától a gyűjtési szituációtól. A szerző személyesen is kötődik a terephez, saját helyismeretét és gyermekkori tapasztalatait is beépíti vizsgálatába. Hersche könyve ezzel a tudományos igényű helytörténetírás számára is módszertani tanulságokkal szolgálhat. A múltbeli lokális társadalom és kultúra rekonstrukciója egy a megismerés lehetőségeivel és korlátaival számot vető reflektív folyamatként valósul meg. Az autopszia és az interjúk mellett természetesen egyéb forrásokat is felhasznál: a levéltári dokumentumokon túl (plébániai és vizitációs jelentések, historia domusok) sokat merít a helyi sajtóból, helytörténeti és néprajzi munkákból.

A paraszti gazdálkodás és az ezzel egységben szemlélt mentalitás részletes bemutatása (3. fejezet) – a paraszti öntudat, a munka ritmusa, az időhöz, pénzhez és kockázatvállaláshoz való viszony, a lustaság és a túlhajszolás közötti középut keresése, esztétikai megfontolások érvényesítése a gazdasági racionalitással szemben stb. – a magyar olvasót a református Átányból ismert „korrekt parasztokra”, „arányokra és mértékekre” emlékezteti. Ezért tűnik talán némileg erőszakoltnak, hogy Hersche megállapításait folyamatosan a protestáns etika „diametrális ellentétéként” fogalmazza meg. Ettől eltekintve azonban sok érzékeny megfigyelést tesz. Meggyőzően vezeti le például, hogy a tejközpontok megjelenése hogyan változtatta meg nemcsak a tej minőségével és mennyiségével kapcsolatos elképzeléseket, de a napi időbeosztást, sőt a miselátogatási szokásokat is. A szerző a barokk egyik legjellemzőbb vonásának tartja a 'pozitív töltetű tétlenség'-ként körülírható *Muße* fogalmát: ezt a mentalitáselemet véli felfedezni a paraszti munkarend szórakozással, kötetlen beszélgetéssel, kártyázással töltött üresjáraiban.

Hersche munkájának nagy erénye, hogy az „alulnézet” ellenére sem feledkezik meg a lokális valóságosság egyházi meghatározottságáról. Külön fejezetet szentel a helyben működő papság szerepének (4. fejezet), amelyben kitér a klérus szociális és jogi helyzetére, a néppel való érintkezés alkalmaira, konfliktusaira, a világi és egyházi vezetés kapcsolatára és a papok munkáját segítő személyekre (házvezetőnő, sekrestyés) is. A számos, a magyar viszonyokkal is tanulságosan összevethető részprobléma (a világiak papválasztási joga, a pap javadalmazása, koprédikálás stb.) közül kiemelhetjük a mindkét kantonban működő kapucinus kolostorok pasztorációban betöltött konkurens-komplementer szerepét. Különösen az a plébániai papság által nem vállalt rontás- és ördögűző, bajelhárító gyakorlat, valamint annak változatos rituális és tárgyi eszköztára („Kapuzinermittel”) érdemel figyelmet, amelyet nemcsak a katolikus parasztság, de alkalmanként a szomszédos protestáns területek lakossága is igénybe vett.

Az egyéni vallásosságról szóló tematikus egység (5. fejezet) mélyre hatol a személyes gyakorlatok és meggyőződések vizsgálatában, ugyanakkor itt merül fel leghangúlyosabban a megismerhetőség és a reprezentativitás problematikája. Az imádkozási alkalmak kapcsán Hersche utal azok időstrukturáló funkciójára, az imák kérő és hálaadó intencióinak komolyságára, de egyes formáinak kötelességszerűségére is („Betmaschine”), és külön kiemeli az „útközbeni vallásosság” megnyilvánulásait. A névadási szokások, köszönő formulák és a szentelmények használatának bemutatása után a szerző – némileg meglepő módon – az individuális vallásosság megnyilvánulásaként tárgyalja a zarándoklatokat (különösen érdekes a „kirándulás-jelleg” említése, illetve a megbízásból való zarándoklás gyakorlata). Hersche felveti a nemi szerepek kérdését is: a férfi és női vallásosság komplementer hangsúlyozza.

A 6. fejezet a „társadalmi vallásosság” fórumait veszi sorra (processziók, szenttiszelet, a paraszti munkához kötődő szertartások, farsang stb.). Hersche részletes leírásai néprajzi és társadalomtörténeti szempontból is rendkívül érdekesek. Ugyanakkor hangsúlyai mögött erős verifikáló szándék tapintható ki, amely helyenként sajátos logikai következtelenséget eredményez. A korábbi korok emlékét őrző testvériségek (Bruderschaft) és a vallásos egyesületek szerepét tárgyalva például utóbbiakat – mint a 19. század termékeit – nem tartja fontosnak egy olyan könyvben „ahol elsősorban a barokk továbbélése a téma”. Ezzel szemben a munka más pontjain a vizsgált paraszti vallásosság *egészének* barokk jellegéről beszél. Így bár vitathatatlan, hogy sikerül kimutatni egyes barokkban gyökerező *elemek* jelenlétét, az ettől különböző tényezők negligálása megkérdőjelezi a vallásosság barokk *karakterére* vonatkozó állításokat.

A vallás egyéb közösségi alkalmain túl önálló fejezet foglalkozik a vásárnappal, amelyben talán a legjobban érvényesül a szakrális és profán szférák összefüggéseinek kibontása. Hersche a miserend és a misék látogatottsága, a vasárnapi munkavégzés, a templomi fegyelem (stb.) kapcsán mutatja meg a papság és a hívek elképzelései, igényei közötti különbségeket és konfliktusokat, amiben a társadalmi fegyelmezés (Sozialdisziplinierung) kísérletének sikertelenségét látja. A gyermekek számára kötelező délutáni hittan (Christenlehre) kapcsán kiemeli, hogy az egyben a korcsoportok elkülönítésének egyik fontos eszköze volt.

Hersche a „pozitív tétlenség” mellett a „szent pompa és pazarlás” (*Sakralprunk- und verschwendung*) fogalmaiban találja meg a barokk legmarkánsabb jellemzőit (8. fejezet). A tág értelemben vett szent pazarlást (templomi díszletek; szakrális kislemekek tömege; a szentsír használata; a szent zene; a halotti pompa stb.) olyan kollektív luxusként értelmezi, amely nemcsak az Istennek, de a közösségnek is szól. Ebben a keretben értelmezi a nagyszabású úrnap körmenet kiemelt helyét a lokális ünnephierarchiában, vagy az elhunytakért való tömeges misemondatást is.

A 9. fejezet az egyház által megfogalmazott erkölcsi elvárások és a gyakorlat közötti különbségekkel, a normaközvetítés módjaival és csatornáival foglalkozik (kiemelten a tánc és a szexualitás kapcsán). A család, a nagymértékben egyházi, szerzetesi felügyelet alatt álló iskola, vagy a prédikációk szerepe mellett a gyónás intézményének erkölcsfegyelmező céljának sikertelenségére hívja fel a figyelmet: bevett gyakorlat volt, hogy a saját plébános helyett a szerzeteseknél végezték el a gyónásokat, így kibújva az egyházi kontroll alól.

A könyv zárófejezetének illusztrációja vizuálisan megismétli a könyv egyik fő tézisé: egy körív mentén ábrázolja az egyházi ünnepek és a paraszti munka éves rendjének összefüggéseit. A következőkben a szerző összefoglalja a katolikus és protestáns mentalitásra, az egyházi irányítás és a laikus magatartások közötti feszültségekre, a fegyelmezési törekvések sikertelenségére (stb.) vonatkozó nézeteit, majd a svájci katolicizmus fejlődését vázolja fel a katolikus felvilágosodás barokk elleni küzdelmétől a huszadik században is alapvetően barokk rendszerű vallásosságig és a profán életszférában is továbbélő barokk mentalitásig. Ezután a zsinati reformok hatására történt változások rövid mérlegét adja, az utolsó alfejezetben pedig a családi gazdaságokra épülő mezőgazdaság és a paraszti életformához kötődő vallásosság eltűnésének nagyívű tablóját rajzolja meg. Hersche túllép a lokális elemzés szintjén, amennyiben ezt a két folyamatot a 20. század két legmélyrehatóbb társadalomtörténeti változásaként értékeli, amelynek során „a mezőgazdaság ugyanolyan racionális szervező elvek alá rendeződött, mint a gazdaság általában, a katolicizmus pedig olyan ésszerű és józan lett, mint a protestantizmus. De milyen áron?” (390.o.) Könyve végkövetkeztetéseit egy a veszteség szubjektív érzésének hangot adó, a tudományos beszédmód határait súroló esszéstílusban fogalmazza meg. Hersche tudományos célokat tűz ki, de – a barokkhoz és a terephez való – kötődéseit vállalva nem

törekszik értéksemlegességre: nemcsak a történettudomány művelőinek, hanem a mai európai embernek is üzeni kíván. Egy másik friss könyvében egyenesen azt a kérdést teszi fel, hogy vajon mit tanulhatunk a barokktól (*Gelassenheit und Lebensfreude. Was wir vom Barock lernen können*. Herder, Freiburg-Basel-Wien, 2011.).

Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól. I–III. Budapest, Kairosz- Skanzen, 2013-2014. 584 p., 720 p., 524 p.

H. Csukás Györgyi

A gondolat, hogy a parasztságtól egy terjedelmes kiadványban vegyen búcsút, Für Lajosban már 1960-ban felmerült, amikor szülőfalujába hazatérve üresen találta az istállókat, halomba hányva a tsz megalakulásával fölöslegessé vált paraszti eszközöket: „egyenesen rám meredt a halomba dobált egész paraszti múlt: mondhatni, az ezeréves világ törmelékes romhalmazát láttam” – vall erről az első kötet előszavában. 1965-től adatokat gyűjtött szülőfalujában, Egyházasrádócon a tsz-be kényszerített parasztok sorsáról, 1974-ben pedig összeállította azt a kilenc fő kérdéscsoportból álló kérdőívet, amelynek alapján feleségével, Bíró Friderikával magnós interjúkat kezdtek készíteni a nagy történelmi sorsfordulót átélt parasztokkal. A kérdőíves gyűjtés – egyéb muzeológiai munkákhoz kapcsolódva – Vas és Zala megyében kezdődött, amely Bíró Friderikának, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Nyugat-Dunántúl tájegységét építő néprajzosának fő kutatási területe volt. A későbbiekben a kérdőíves gyűjtést munkatársak bevonásával az egész országra kiterjesztették, sőt felvidéki és kárpátaljai adatközlőkkel is sikerült magnós felvételeket készíteni.

A hatalmas anyag sokáig a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattárában pihent: Für Lajost közéleti tevékenysége, Bíró Friderikát a Nyugat-Dunántúl tájegység felépítése foglalta le hosszú időre. 2008-ban kezdődhetett el az anyag feldolgozása, miután Für Lajos OTKA támogatást nyert a „Búcsú a parasztságtól. A paraszti életforma felbomlása” című pályázatára. A pályázatot befogadó Szabadtéri Néprajzi Múzeum támogatásával sor került a gépelt anyag digitalizálására, és az 1949-61 közti időszakra vonatkozó levéltári források gyűjtésére is.

Az első kötet, melynek alcíme: Történelmi esszé, Für Lajos munkája. Az 525 oldalas parasztságtörténeti összefoglalás a kezdetektől, a honfoglalástól vizsgálja a 20. század közepén erőszakosan felszámolt parasztság elődeinek tekinthető társadalmi csoportok történetét. A történelmi esszé megjelölés utal arra, hogy a mű stílusa eltér a szaktudományos munkák olykor száraz, objektív előadásmódjától. Für Lajos, bár számos szerzőt idéz, mellőzte a szaktudományos munkáknál szokásos jegyzeteket is, amelyek megtörték volna az alkotás lendületét – mintha érezte volna, hogy kevés idő adatik neki a régóta érlelt nagy szintézis megírására. A hivatkozott munkák, és saját, a témát érintő publikációi is a kötetet záró, közel 50 oldalas bibliográfiában megtalálhatók. Az első fejezet a jobbágyparasztokról szól, a jobbágyparaszti rend kialakulásáig vezető utat is bemutatva. Külön alfejezetek tárgyalják a középkori agrárforradalmat, a jobbágytelket, annak tartozékait és a jobbágyterheket, a középkori falurendszert, felhasználva a történettudomány mellett a társtudományok, a régészet, nyelvészet, történeti demográfia, statisztika eredményeit is. A „Rendi korszak alkonyán” című fejezet a török hódoltság utáni korszak népesedési, települési viszonyait, társadalmát, agrártermelését vizsgálja, különös tekintettel a Mária Terézia féle úrbérrendezésre, a reformkori történésekre. A harmadik fejezet (Emelkedés és bomlás) az 1848-tól 1945-ig tartó korszakot tárgyalja: a jobbágyfelszabadítást, kiemelt figyelemmel a végrehajtás módjára, annak következményeit, az ezek nyomán létrejött birtokviszonyokat, társadalmi tagozódást. Külön alfejezetek foglalkoznak a népmozgásokkal (népesedés,